

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІГРАМ МАРЦІАЛА

Ніколаснко Оксана Іванівна,

викл.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Стаття присвячена опису лексико-фразеологічних особливостей епіграм Марціала. У статті описані назви дерев, рослин, комах, тварин, одягу і т. п. Крім того, у статті розглядаються фразеологізми епіграм Марціала, які є характерною особливістю цього жанру.

Ключові слова: епіграма, неологізм, архаїзм, запозичення, вульгаризм, фразеологізм, прислів'я, афоризм, сентенція, приказка.

Актуальність даного дослідження зумовлена важливістю вивчення так званих малих форм (анекдоту, елегії, загадки тощо). Вивчення латинської епіграми є актуальним і своєчасним, оскільки дозволяє повніше уявити історію всієї епіграми, прослідкувати її роль і долю в античності, нарешті вона допомагає висвітлити деякі складні та маловивчені питання теорії та історії римської літератури.

Об'єктом дослідження є латинськомовні епіграми Марціала.

Предмет дослідження: 1) засоби словотворчого увиразнення мовлення (неологізми); 2) засоби лексико-синонімічного увиразнення мовлення (архаїзми, запозичення, вульгаризми); 3) лексико-синтаксичні єдності (фразеологізми: прислів'я, афоризми, сентенції, приказки, афоризми-парадокси).

Мета дослідження полягає в аналізі епіграм Марціала. Для цього попередньо вирішуються такі **завдання**: 1) визначити специфіку засобів словотворчого увиразнення мовлення (неологізмів); 2) вивчити засоби лексико-синонімічного увиразнення мовлення (архаїзми, запозичення, вульгаризми); 3) встановити особливості лексико-синтаксичних єдностей.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є першим із робіт, присвячених вивченню лексико-фразеологічних особливостей епіграм Марціала.

Майже всі епіграми Марціала побудовані на живому матеріалі. Вони являють собою живописне зібрання реалістичних картинок, влучних сатиричних замальовок повсякденної дійсності. Епіграми написані ясною, виразною мовою, позбавленою штучності, пишномовності й архаїзмів, хоча останні інколи зустрічають в епіграмах.

Провівши дослідження, можна сказати, що лексика Марціала підтверджує наявність численних реалістичних елементів у його поезії. Прислів'я та приказки, вирази, взяті з мови часів поета, зустрічаються повсюди, а вміле користування ними в епіграмах створює враження живої розмовної мови. Поезії Марціала властива реальність образів, влучність та правдивість порівнянь.

До реалістичних елементів відносяться й описи картин природи. Марціал подає точні назви ***порід дерев*** (palma – пальма (Ep. IV, 23, 4), quercus – дуб (Ep. IV, 54, 1), cypressus – кипарис (Ep. VI, 49, 4), laurea – лавр (Ep. VII, 5, 4), oliva – олива (Ep. IX, 23, 5), pinus – сосна (Ep. X, 92, 4)), ***рослин*** (ligustrum – жасмин (Ep. VIII, 28, 11), lilium – лілія (Ep. I, 115, 3), rosa – троянда (Ep. II, 59, 3), malva – мальва (Ep. III, 89, 1), hedera – плющ (Ep. VIII, 82, 8), viola – фіалка (Ep. IX, 11, 1), ruta – рута (Ep. XI, 18, 4)), ***комах*** (formica – мурашка (Ep. I, 115, 5), apis – бджола (Ep. II, 46, 2), tineia – моль (Ep. II, 46, 10), musca – муха (Ep. III, 82, 12), araneus – павук (Ep. III, 93, 5), culex – комар (Ep. III, 93, 9), rapilio – метелик (Ep. VIII, 33, 8)), ***риб*** (coracinus – коракін

(Ер. XIII, 85), mullus – барвена (Ер. X, 37, 7), acus – голка-риба (Ер. X, 37, 6), scomber – скумбрія (Ер. XIII, 40, 2), scarus – скар, клювиш (Ер. XIII, 84), aurata – дорада, золотиста форель (Ер. XIII, 90), asipenser – осетер, стерлядь (Ер. XIII, 91), rhombus – палтус, камбала (Ер. XIII, 81), murena – мурена (Ер. XIII, 80)), **тварин** (Equus – кінь (Ер. I, 12, 8), taurus – бик (Ер. II, 14, 18), leo – лев (Ер. II, 75, 1), ursus – ведмідь (Ер. I, 104, 5), porcus – свиня (Ер. III, 58, 20), belua – слон (Ер. VI, 77, 8), tigris – тигриця (Ер. De spect., 18, 2), lepus – заєць (Ер. I, 48, 2), canis – собака (Ер. I, 48, 7), cervus – олень (Ер. I, 104, 4), mula – мул (Ер. I, 79, 3)), **птахів** (aquila – орел (Ер. IX, 65, 13), columba – голубка (Ер. I, 7, 5), passer – горобець (Ер. I, 7, 5), noctua – сова (Ер. XI, 34, 1), galbulus – іволга (Ер. XIII, 68), turda – дрізд (Ер. IX, 55, 8), corvus – ворон (Ер. III, 43, 2), salutatrix – сорока (Ер. VII, 87, 6), lusciniā – соловей (Ер. VII, 87, 8), turtur – горлиця (Ер. III, 58, 19), sturnus – шпак (Ер. IX, 54, 7)), **предметів домашнього ужитку** (mensa – стіл (Ер. I, 55, 11), scalae – драбина, сходи (Ер. I, 117, 7), torus – ложе (Ер. II, 16, 3), lectus – ложе (Ер. III, 82, 5), solium – ванна (Ер. II, 42, 1), sella – крісло (Ер. III, 36, 4), stragulum – одіяло (Ер. II, 16, 1), pulvillus – подушечка (Ер. III, 82, 7), cervical – подушка (Ер. XIV, 146), cubicularium – покривало (Ер. XIV, 147), cadus – посуд, великий глиняний глечик (Ер. I, 26, 8), peractus – стакан (Ер. I, 27, 2), vitrum – чарка, склянка (Ер. II, 40, 6), chrysendeta – позолочені блюда (Ер. II, 43, 11), lanx – миска (Ер. II, 43, 12), vimen – корзина (Ер. IV, 88, 7), ligula – ложка (Ер. V, 18, 2), gabata – піднос (Ер. XI, 31, 18), scutula – чашка (Ер. XI, 31, 19)), **одягу** (lacerna – плащ, лацерна (Ер. XIV, 133), calceus – башмаки (Ер. I, 103, 6), toga – тога (Ер. II, 39, 2), laena – накидка, шерстяний плащ (Ер. VIII, 59, 10), vestis – сукня (Ер. IX, 62, 1), raenula – пенула, дорогий плащ з капюшоном (Ер. I, 103, 5), solea – сандалі (Ер. III, 50, 3), vardaicus – чобіт (Ер. IV, 4, 5), tunica – туніка (Ер. X, 6, 7), pileus – шапка (Ер. X, 72, 5), anulus – перстень (Ер. II, 57, 8), diadema – діадема (Ер. VI, 10, 7)), **зброї** (ensis – меч (Ер. I, 8, 3), hasta – спис (Ер. V, 24, 11), rudis – шпала (Ер. De spect., 29, 9), sica – кинджал (Ер. III, 16, 2), flagellum – батіг (Ер. I, 104, 3), lorum – батіг (Ер. X, 5, 14), acutum – ніж (Ер. III, 24, 5), jaculum – дротик (Ер. IX, 5, 7)), **їжі** (madidum cicer – мочений горох (Ер. I, 41, 6), cicer tepidum – горох парений (Ер. I, 103, 10), fabae fresae – дроблені боби (Ер. IV, 46, 6), garum – рибний розсіл, соус (Ер. VII, 27, 8), cunus siligineus – пшеничне печиво (Ер. IX, 2, 3), panes Picentini – піценські булки (Ер. XIII, 47), tomacla – сосики (Ер. I, 41, 10), melimela – солодкі (медові, наливні) яблука (Ер. I, 43, 4), scribilita – сирний десертний пиріг (Ер. III, 17, 1), lucanica – луканська ковбаса (Ер. IV, 46, 8), venter Faliscus – фаліська ковбаса (Ер. IV, 46, 8), botulus – кров'яна ковбаса (Ер. XIV, 72), haedus – молозиво (Ер. XIII, 38)), **хвороб** (pestis – чума (Ер. I, 78, 1), podagra – подагра (Ер. I, 98, 1), cheragra – хірагра (Ер. I, 98, 2), febris – лихоманка (Ер. II, 16, 1), enterocela – грижа (Ер. XI, 84, 5), hirnea – грижа (Ер. III, 24, 9), pestilentia – гарячка (Ер. III, 93, 17), lipra lасuna – гнійник (Ер. VIII, 59, 2), ulcus – язва (Ер. XI, 98, 4), lichen – лишай (Ер. XI, 98, 5), pusula – прищ (Ер. XI, 98, 4)), а також вказує точні місця розташування книжних магазинів та місця зустрічей любителів літератури.

Художнє мовлення у складі літературного твору виступає як зовнішня його форма, тобто як та конкретно-чуттєва словесна оболонка, в якій втілюється зміст твору, за допомогою якої відтворюються образи і події, про які йдеться у творі, та передається авторське до них ставлення. Художня своєрідність мовленнєвої організа-

ції літературного твору знаходять свій вияв у специфічному підборі або ж творенні слів і форм їх синтаксичного сполучення, що вводяться у текст твору й увиразнюють емоційну-смыслову, комунікативну спрямованість його мови [Галич 2005, 176]. До засобів словотворчого увиразнення мовлення, зокрема, належать **неологізми**.

Марціал збагатив римську поезію новим словником, а саме: *tamillare* – жіночий нагрудник з м'якої шкіри (Ер. XIV, 66), *enterocela* – грижа (Ер. XI, 84, 5), *hemitritaeus* – півтораденна лихоманка (Ер. IV, 80, 3), *cubicularium* – покривало (Ер. XIV, 147), *Picatum* – смоляне вино (Ер. XIII, 107), *Fundanum* – фундан (Ер. XIII, 113), *Mamertinum* – мамертин (Ер. XIII, 117), *Tarraconense* – тарраконське вино (Ер. XIII, 118), *Paelignum* – пелігн (Ер. XIII, 121), *ascaules* – волинщик (Ер. X, 3, 8).

Крім того, в епіграмах Марціала зустрічаються такі засоби лексико-синонімічного увиразнення мовлення, як архаїзми та іншомовні запозичення. Серед відомих типів **архаїзмів** [Галич 2005, 184] у творах Марціала найчастіше зустрічаються лексико-фонетичні: *vison* (= *bison*) – бізон (Ер. I, 104, 8), *volpes* (= *vulpes*) – лисиця (Ер. X, 37, 13), *cheragra* (= *chiragra*) – хірагра (Ер. I, 98, 2), *hirnea* (= *hernia*) – грижа (Ер. III, 24, 9), *vardaicus* (= *bardaicus*) – чобіт (Ер. IV, 4, 5), *pusula* (= *pustula*) – прищ (Ер. XI, 98, 4), *lagona* (= *lagoena*) – бутель (Ер. VII, 20, 19).

В епіграмах Марціала часто зустрічаються **запозичення** з грецької мови. Це явище дуже характерне для римських письменників. Терміни, які латинська мова ще не виробила, і які були дуже поширені у грецькій мові, римляни застосовували як у філософії та поезії, так і в щоденній, розмовній мові. У спадщині Марціала зустрічається значна кількість грецьких слів. Грецизми, які Марціал вживає у своїх епіграмах, це переважно **біологічні** (*cupressus* (κυπάρισσος) – кипарис (Ер. VI, 49, 4), *platanus* (πλάτανος) – платан (Ер. III, 58, 3), *caryota* (κάρυον) – фінік (Ер. VIII, 33, 11), *lotos* (λωτός) – лотос (Ер. IV, 13, 6)) та **зоологічні терміни** (*scorpio* (σκόρπιος) – скорпіон (Ер. III, 44, 8), *rhinoceros* (ρινόκερος) – носоріг (Ер. De spect., 22–23, 1), *bubalus* (βούβαλις) – буйвіл (Ер. De spect., 22–23, 10), *cercopithecos* (κερκοπίθηκος) – мавпа (Ер. VII, 87, 4), *psittacus* (ψιττακός) – папуга (Ер. XIV, 73), *cynus* (κύκνος) – лебідь (Ер. III, 43, 2), *scomber* (σκόμβρος) – скумбрія (Ер. XIII, 40, 2), *ostrea* (ὄστρεον) – устриця (Ер. XIII, 82), *squilla* (στίλλα) – креветка (Ер. XIII, 83)), а також слова з **літератури**, **медицини** (*podagra* (ποδάγρα) – подагра (Ер. I, 98, 1), *cheragra* (χιράγρα) – хірагра (Ер. I, 98, 2)), **музики** (*lyra* (λύρα) – ліра (Ер. II, 7, 6), *cithara* (κithάρα) – кіфара (Ер. XIV, 165), *plectrum* (πλήκτρον) – плектр (Ер. VII, 23, 2)), **побуту** (*cathedra* (καθέδρα) – крісло (Ер. XI, 99, 1), *hexaclinon* (εξάκλινον) – гексаклін, шестимісний диван (Ер. IX, 59, 9), *cadus* (κάδος) – посуд, великий глиняний глечик (Ер. I, 26, 8), *chrysendeta* (χρυσένδετος) – позолочені блюда (Ер. II, 43, 11), *amphora* (αμφορεύς) – амфора (Ер. VI, 93, 6)), **кулінарії** (*madidum thynni* (θύννος) de sale sumen – розсіл із тунців з свинячим вим'ям (Ер. X, 48, 12), *srocum* (κρόκος) – шафран (Ер. III, 65, 2), *tomacla* (τομή – розріз) – сосики (Ер. I, 41, 10), *conchis inuncta* – боби в маслі (Ер. VII, 78, 2)) тощо.

Аналізуючи епіграми Марціала, крім грецьких запозичень ми зустріли запозичення з етрусської мови: *agusrex* (= *harusrex*, де *harus-* етрусського походження) – провидець (Ер. III, 24, 3).

В епіграмах Марціала часто зустрічаються **вульгаризми**. Під вульгаризмами Н. Г. Корлетьяну розуміє народнолатинські елементи, які співіснували в текстах поруч з літературною мовою [Корлетьяну 1974, 104]. Як зазначає сучасний тлумачний

словник української мови, вульгаризм – це грубе слово або вираз, що перебуває поза нормами літературної мови [Дубічинський 2006, 142].

Серед слів-вульгаризмів найчастіше зустрічаються лексеми на позначення розпусного життя людини. У своїх епіграмах Марціал використовує такі вульгаризми на позначення жінки: *moecha* – розпусниця, повія (Ер. II, 47, 1; Ер. III, 82, 28; Ер. III, 93, 15; Ер. XI, 11, 6), *concupina* – коханка (Ер. III, 82, 11), *lasciva* – пустунка (Ер. I, 3, 11). Що стосується вульгаризмів на позначення чоловічого роду, то зустрічаємо такі лексеми: *moechus* – коханець (Ер. III, 85, 1), *ardalio* – лоботряс, гульвіса (Ер. II, 7, 8), *cinaedus* – розпусник (Ер. IX, 63, 1), *exoletus* – розпусник (Ер. III, 82, 8).

Епіграми Марціала, завдяки їх приуроченості до конкретних фактів та зв'язку з подіями дійсного життя Риму, є історико-літературними документами епохи імперії I ст. н. е. Тверезість мислення Марціала нітрохи не заважала його поетичності, навпаки, вона збільшувала цінність його творчості. Він прагнув ясності і простоти, свідомо протиставляючи їх пишномовності та штучності сучасної йому поезії. Образи і думки, які виникали під враженням самої дійсності він виражав словами із живої мови.

Практично в кожній епіграмі мовні засоби (слово, вираз, фразеологічний зворот) використовуються не лише з інформативною, але й із впливовою метою. Тому, до числа найбільш специфічних мовних рис епіграматичних текстів потрібно віднести і фразеологію. Вона становить собою художні лексико-синтаксичні єдності різного ступеня узагальнення.

До фразеологізмів за ознакою відтворюваності у мовленні та усталеності компонентного складу можна віднести прислів'я, приказки, крилаті слова, вирази [Плющ 2000, 139].

Мова Марціала наповнена прислів'ями, приказками, афоризмами, як тими, які вже були в ужитку, так і створеними поетом. Вони вирізняються здібністю в невеликій кількості слів сказати багато. Серед них чимало дотепних умовиводів про мораль, літературу, які характеризують автора, як людину, і як поета. Зокрема, серед **прислів'їв**, які зустрічаються в епіграмах Марціала, найчастотнішими є такі:

Ер. II, 64, 10: *dum quid sis dubitas, iam potes esse nihil*

(поки ти сумніваєшся ким бути, вже можеш стати нічим).

Ер. VI, 11, 10: *... ut ameris, ama*

(... щоб бути коханим, кохай).

Ер. VI, 55, 5: *malo quam bene olere nil olere*

(я вважаю, що нічим не пахнути (краще), як добре пахнути).

Ер. VI, 61 (60), 10: *victurus genium debet habere liber*

(книга для життя повинна бути геніальною).

Ер. X, 80, 6: *pars maior lacrimas ridet et intus habet*

(велика частина (люди) сміється сльозам і всередині (їх) тримає).

Ер. X, 104, 19: *navem, scis puto, non moratur unus*

(я думаю, ти знаєш, що корабель одного не чекатиме).

Ер. XII, 51, 2: *... semper homo bonus tiro est*

(хороша людина завжди є дурнем (в дурнях)).

Ер. XIV, 210, 2: *quisquis plus iusto non sapit, ille sapit*

(всякий хто занадто не (намагається) бути мудрим, той (справді) мудрий).

В епіграмах Марціала можна зустріти **афоризми** різноманітного характеру:

- Ер. I, 15, 5–6: *non bene distuleris videas quae posse negari,
et solum hoc ducas, quod fuit, esse tuum*
(погано відкладати те, що виявиться не доступним,
і лише те вважай своїм, що було).
- Ер. I, 33, 4: *ille dolet vere qui sine teste dolet*
(той справді співчуває, хто без свідка співчуває).
- Ер. II, 90, 4: *... properat vivere nemo satis*
(... ніхто пожити вдосталь не спішить).
- Ер. VI, 70, 15: *non est vivere, sed valere vita est*
(життя є не в тому, щоб жити, а в тому, щоб бути здоровим).

У Марціала є й **сентенції**:

- Ер. I, 8, 5–6: *nolo virum facili redemit qui sanguine famam,
hunc volo, laudari qui sine morte potest*
(я проти того, хто легко добуває кров'ю славу,
а перевагу віддаю тому, хто зміг прославитися без смерті).
- Ер. V, 81, 2: *dantur opes nullis nunc nisi divitibus*
(гроші даються тепер тільки одним багачам).
- Ер. VII, 58, 10: *difficile est vero nubere, Galla, viro*
(Галла, не легко вийти за справжнього чоловіка).
- Ер. XI, 56, 15–16: *Rebus in angustis facile est contemnere vitam:
fortier ille facit qui miser esse potest*
(у важких умовах легко є зневажати життя:
мужній той, хто зміг бути бадьорим і нещасним).

Часто Марціал завершує епіграму тим чи іншим правилом життєвої мудрості, надаючи йому форму **приказки**:

- Ер. V, 42, 7–8: *extra fortunam est quidquid donatur amicis:
quas deberis solas semper habebis opes*
(доля не загрожує (лише) тому, що ти подарував друзям:
(тільки) одне, що ти дав, ти матимеш завжди).

Цю епіграму Олсуф'єв зараховує до тих місць, які "проникнуті глибоким філософським мисленням і піднесеним дидактизмом" [Олсуф'єв 1891, 73].

У своїх епіграмах Марціал широко використовує багатство простої розмовної мови. Деякі з його епіграм побудовані на базі народних приказок. Наприклад, в Ер. V, 29 Марціал за основу епіграми бере народне повір'я про те, що той, хто з'їсть зайця, сім днів буде красивим. В Ер. V, 77 Марціал використовує приказку, якою, мабуть, висміювали підлесників:

... ferre oleum in auricula (Олії у вухо налив).

Зустрічаються **афоризми-парадокси**:

- Ер. XI, 32, 8: *non est paupertas, Nestor, habere nihil*
(Нестор, не мати нічого, не є бідність).
- Ер. XII, 10, 2: *Fortuna multis dat nimis, satis nulli*
(Доля дає досить багато, але не (дає) вдосталь).

Наявність подібних виразів є однією з характерних особливостей жанру епіграми. Як правило, прислів'я, приказки й афоризми зустрічаються у завершальних ві-

ршах епіграми, саме цим і створюючи враження особливої завершеності та загостреності всієї епіграми. Таким чином вони слугують засобом художньої виразності не тільки з суттєвої, а й з формальної точки зору.

З наведених вище прикладів видно, що "стилістичні засоби епіграми допомагають реалізувати основну її мету, яка розкривається у протиставленні, тому антитеза часто будується за допомогою антонімів. Антитетична структура твору дозволяє посилити ефект раптовості, що, в свою чергу, посилює його загостреність" [Молодичук 2004, 43].

Марціал є великим художником свого часу. Більшість його епіграм є досконалими художніми витворами. Всі вони можуть бути зразком чистої латинської мови. Поет збагатив римську поезію новим словником, новими засобами поетичної виразності. Він став стилістичним новатором, який намагався увести у літературну мову слова і звороти із розмовного ужитку.

Николаенко О. И., препод.

Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца

Лексико-фразеологические особенности эпиграмм Марциала

Статья посвящена описанию лексико-фразеологических особенностей эпиграмм Марциала. В статье описаны названия деревьев, растений, насекомых, животных, одежды и т. п. Кроме того, в статье рассматриваются фразеологизмы эпиграмм Марциала, которые являются характерной особенностью этого жанра.

Ключевые слова: эпиграмма, неологизм, архаизм, заимствование, вульгаризм, фразеологизм, пословица, афоризм, сентенция, поговорка.

Nikolaenko O. I., Lecturer

Bogomolets National Medical University

Lexical and Phraseological Peculiarities of Martial's Epigrams

The article is devoted to description of lexical and phraseological features of Martial's epigrams. In the article the names of trees, plants, insects, animals, clothes etc. are being described. Besides, idioms of Martial's epigrams, which are supposed to be a characteristic feature of the genre, are taken into consideration.

Key words: epigram, neologism, archaism, loanword, vulgarism, idiom, proverb, aphorism, sentence, byword.

Література:

1. Галич, О. Теорія літератури : підручник / Галич О., Назарець В., Васильєв Є. [за наук. ред. Олександра Андрійовича Галича]. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2005. – 176 с.
2. Корлэтяну, Н. Г. Исследование народной латыни и ее отношений с романскими языками / Николай Григорьевич Корлэтяну. – М. : Наука, 1974. – 304 с.
3. Молодичук, О. А. Лексико-фразеологічні засоби образності в українській народній баладі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Ольга Андріївна Молодичук. – Умань, 2004. – 203 с.
4. Олсуфьев, А. Марциал. Биографический очерк / Алексей Васильевич Олсуфьев – М. : Типография А. И. Мамонтова и К°, 1891. – 136 с.
5. Плющ, М. Я. Сучасна українська літературна мова : підручник / Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін. [За ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 2000. – 430 с.
6. Сучасний тлумачний словник української мови / [За ред. В. В. Дубічинського]. – Харків : ВД "Школа", 2006. – 142 с.
7. *Martialis, M. Val. Epigrammata* / M. Val. Martialis // *Recognovit brevique adnotatione critica instruxit W.M. Lindsay*. – Editio altera. – Oxford. – (Classical texts).

Стаття надійшла до редакції 28.03.14